

ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการป่าชุมชนโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม

Power Interaction in Khokyai Community Forest Management ; Wapi Pathum District, Maha Sarakham Province

ทัชชวัฒน์ เหล่าสุวรรณ (Tatchawat Laosuwan)* ดร.วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ (Dr.Viyouth Chamruspanth)**
ดร.บัวพันธ์ พรหมพักพิง (Dr.Buapan Prompakping)***

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการป่าชุมชนโคกใหญ่ และศึกษาผลของการปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจดังกล่าวเก็บรวบรวมข้อมูลจากประชากรเป้าหมาย 2 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ประกอบด้วย คณะกรรมการป่าชุมชน และสมาชิกป่าชุมชน จำนวน 30 คน 2) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่เป็นผู้รู้ ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายกองค้การบริหารส่วนตำบล สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้รู้ ผู้อาวุโสในชุมชน เจ้าหน้าที่รัฐ เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน จำนวน 15 คน โดยใช้แนวทางการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ผลการศึกษาพบว่า ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการป่าชุมชนป่าโคกใหญ่ เป็นการต่อสู้ ต่อรองอำนาจของกลุ่มบุคคลต่าง ๆ เช่น การต่อสู้ ต่อรองอำนาจระหว่างแกนนำอนุรักษ์ป่ากับชาวบ้านที่มีที่ดินติดเขตป่า และกลุ่มชาวบ้านอนุรักษ์ป่ากับหน่วยงานภายนอก โดยผลของการต่อสู้ ต่อรอง เกิดการปรับเปลี่ยนแปลงโครงสร้างในการจัดการทรัพยากรป่า เช่น มีการจัดตั้งองค์กรชุมชนอนุรักษ์ป่าที่เป็นระบบ มีกฎเกณฑ์ กติกาที่ใช้ในการจัดการอย่างเป็นลายลักษณ์อักษร และเกิดการยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร ซึ่งโครงสร้างที่เปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้ย้อนกลับมา มีอิทธิพลต่อผู้กระทำที่เกี่ยวข้องการจัดการป่าชุมชนโคกใหญ่ในเวลาต่อมาจนถึงปัจจุบัน

ABSTRACT

The objectives of the qualitative research were to study power interaction in Khok Yai community forest management, analyze the results of the power interaction. The data were collected from 2 groups of the participants. Group 1 was thirty informants consisting of members of community forest committee and members of community forest. Group 2 was fifteen informants consisting of village leaders, chief executives of sub-district administrative organization, and members of sub-district administrative organization, experts, government officers and officers of private development organization. The data were collected by semi-structure interview, deep interview and participatory observation and no participa-

* นักศึกษา หลักสูตรศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต วิชาวิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำสาขาวิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

*** รองศาสตราจารย์ ประจำสาขาวิชาพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

tory observation. The research findings showed that there were various types of fighting and negotiation between groups of people and organizations, for example, negotiation between leaders of forest preservation and villagers nearby Khok Yai Community Forest, forest preservation villagers, village leaders and villagers, including villagers and organizations. The results of the fighting and negotiation affected the structural changes of community resource management such as establishment of community forest preservation organization, written rules and regulations, acceptance of ownership of community forest management, which the structure has affected the management of Khok Yai Community Forest.

คำสำคัญ : ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจ การจัดการป่าชุมชน ป่าชุมชนโคกใหญ่

Key Words : Power interaction, Community forest management, Khok Yai community forest

บทนำ

ป่าโคกใหญ่ในอดีต มีความอุดมสมบูรณ์และมีพื้นที่กว้างขวางหลายหมื่นไร่ ต่อมาได้กลายมาเป็นทำเล ที่ตั้งหมู่บ้านของชาวบ้านที่อพยพมาจากพื้นที่ต่างๆ ของภาคอีสาน เช่น อพยพมาจากอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด และอพยพมาจากพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ ด้วยเงื่อนไขที่ประชากรยังมีจำนวนน้อยและความต้องการใช้ประโยชน์เพื่อการยังชีพเป็นหลัก ทำให้ป่าโคกใหญ่ยังคงความอุดมสมบูรณ์มาอย่างต่อเนื่อง

ป่าโคกใหญ่เริ่มถูกรุกรานอย่างหนัก เมื่อทางราชการได้ประกาศให้เป็นพื้นที่สาธารณประโยชน์ เปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้าไปจับจองพื้นที่ปลูกพืชไร่ ปอ มันสำปะหลัง ตามนโยบายการส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ในปี พ.ศ. 2506 และในปี พ.ศ. 2508 พื้นที่ป่าจำนวน 3,588 ไร่ ถูกชาวบ้านรอบป่า จำนวน 243 ครอบครัวทำกิน ภายหลังจับจองพื้นที่ทำกิน [1] ต่อมาได้มีนายทุนท้องถิ่นเข้ามากว้านซื้อที่ดินปลูกอ้อย ยูคาลิปตัส และการลักลอบตัดไม้เพื่อทำฟืนส่งโรงงาน ต้มเกลือสินเธาว์ในเขต อ.บรบือ อ.วาปีปทุม และ อ.นาดูน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2522 เป็นต้นมา ซึ่งผลของการทำเกลือทำให้เกิดการแพร่กระจายของเกลือสู่แนวชายเสียหายนับล้านไร่ ระบบนิเวศลำนน้ำเสียถูกทำลาย ในปี พ.ศ. 2532 - 2533 ชาวบ้านจึงรวมตัวคัดค้านการ

ทำเกลือ จนในที่สุดรัฐบาลได้ประกาศยกเลิกให้ยุติการทำเกลือในเขตจังหวัดมหาสารคาม ความทุกข์ยากจากปัญหาที่เกิดขึ้น เป็นแรงผลักดันให้ชาวบ้านเริ่มหันหน้าเข้าพูดคุยปรึกษาหารือกัน จุดหักเหครั้งสำคัญเกิดขึ้นเมื่อผู้ใหญ่บุญเรือง ยางเครือ ผู้นำการต่อสู้ขัดขวางการบุกรุกทำลายป่าถูกจับในปี พ.ศ. 2534 ความขัดแย้งครั้งนี้ กระตุ้นจิตสำนึกชาวบ้านให้เห็นความสำคัญของป่ามากขึ้น เข้าใจถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นหากผืนป่าถูกทำลาย จากคำบอกเล่าของชาวบ้านรอบป่าที่สะท้อนเกี่ยวกับป่าโคกใหญ่ว่า “ป่าเสมือนพ่อแม่ของเรา เราต้องรักษาไว้ให้ลูกหลาน เหมือนที่บรรพบุรุษของเรา รักษาไว้ให้เรา ถ้าเรารักษาไว้ไม่ได้ ก็เหมือนทรยศต่อบรรพบุรุษ ป่าเป็นชีวิตของชาวบ้าน ป่าเป็นตู้กับข้าว ให้เราเปิดหาอาหารได้ทุกฤดู ถ้าขาดป่าเราก็ตาย”

การรวมตัวเริ่มชัดเจนจริงจังมากขึ้นในปี พ.ศ. 2535 มีการประชุมผู้นำ 14 หมู่บ้าน 5 ตำบล รอบผืนป่า ร่วมกันกำหนดกฎกติกาป่าชุมชนที่ไม่ขัดกับวัฒนธรรม ประเพณีในท้องถิ่น ตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนโคกใหญ่ ในปีเดียวกันนี้เองผู้นำชุมชนและชาวบ้านมีโอกาสไปศึกษาดูงานการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ต่างๆ ความรู้ที่ได้รับถูกนำมาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางการจัดการป่าชุมชนโคกใหญ่ มีการปรับปรุงการตั้งคณะกรรมการ เครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่ในปี พ.ศ. 2536 และปรับปรุงกฎระเบียบป่าชุมชนให้ชัดเจน พร้อมทั้ง

ประกาศให้ชุมชน หน่วยงานราชการ ทราบโดยทั่วกัน ในปี พ.ศ. 2537 กระทั่งในปี พ.ศ. 2540 สามารถขยายเครือข่ายแผ่กว้างออกไปเป็น 20 หมู่บ้าน 5 ตำบลรอบผืนป่า ประกอบด้วยตำบลดงใหญ่ 3 หมู่บ้าน ตำบลหนองแสง 5 หมู่บ้าน ตำบลแคน 8 หมู่บ้าน ตำบลโคกสีทองกลาง 2 หมู่บ้าน และตำบลบานห้วย 2 หมู่บ้าน จากปรากฏการณ์ที่กล่าวมาข้างต้น สามารถกล่าวได้ว่า ป่าโคกใหญ่ เป็นพื้นที่ของการต่อสู้ต่อรองในการจัดการทรัพยากรของชุมชนมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะเมื่อผืนป่าถูกทำลาย ได้มีผู้นำชาวบ้านลุกขึ้นมาเคลื่อนไหว ต่อสู้ เรียกร้องให้มีการอนุรักษ์ป่าชุมชน จึงมีทั้งกลุ่มบุคคลที่เห็นด้วยและให้ความร่วมมือ และกลุ่มบุคคลที่ไม่เห็นด้วย ได้ขัดขวางและหาวิธีการที่จะต่อสู้ ช่วงชิงพื้นที่ป่า เมื่อเป็นดังนั้น การต่อสู้ ต่อรองอำนาจระหว่างกลุ่มผู้อนุรักษ์กับกลุ่มชาวบ้านที่คัดค้านจึงเกิดขึ้นในพื้นที่ป่าโคกใหญ่ จึงเป็นที่น่าสนใจว่า การศึกษาป่าโคกใหญ่ในฐานะที่เป็นพื้นที่ต่อสู้ ต่อรองอำนาจในการจัดการทรัพยากรของชุมชน และผลลัพธ์ของการต่อสู้ต่อรองอำนาจ จึงเป็นการถอดบทเรียนประสบการณ์ของชาวบ้านที่ผ่านการต่อสู้ ต่อรองในการจัดการทรัพยากรจนประสบความสำเร็จดังเช่นในปัจจุบัน โดยการวิจัยครั้งนี้ ใช้กรอบทฤษฎี Structuration Theory ของ Giddens [2] และเชษฐา [3] ที่เสนอว่า มนุษย์มีศักยภาพหรือความสามารถในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง ในขณะที่โครงสร้างก็จะกลับมามีอิทธิพลต่อการกระทำของมนุษย์ โดยทั้งมนุษย์และโครงสร้างไม่สามารถวิเคราะห์แยกจากกันได้

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการป่าชุมชนโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม และศึกษาผลลัพธ์ของปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจดังกล่าว

วิธีการดำเนินการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้ ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งพื้นที่ที่ใช้ในการศึกษา คือ ป่าชุมชนโคกใหญ่ ครอบคลุมพื้นที่ 20 หมู่บ้าน 5 ตำบล อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม เก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมาย 2 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ประกอบด้วย คณะกรรมการป่าชุมชน และสมาชิกป่าชุมชน จำนวน 30 คน 2) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่เป็นผู้รู้ ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายกองค์การบริหารส่วนตำบล สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้รู้ ผู้อาวุโสในชุมชน เจ้าหน้าที่รัฐ เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน จำนวน 15 คน โดยใช้แนวทางการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การพรรณนาตีความ

ผลการวิจัยและการอภิปรายผล

ผลการวิจัยในครั้งนี้ พบว่า ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการป่าชุมชนโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม เป็นการต่อสู้ ต่อรองของกลุ่มชาวบ้านรอบป่าเป็นหลัก ภายใต้เงื่อนไขเชิงโครงสร้างและบริบทพื้นที่ ผ่านปฏิบัติการเคลื่อนไหวของแกนนำชาวบ้าน และส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งต่อโครงสร้างและผู้กระทำการ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. เงื่อนไขของการปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการป่าชุมชนโคกใหญ่

จากการศึกษา พบว่า ป่าชุมชนโคกใหญ่ ภายหลังจากการประกาศให้เป็นที่สาธารณประโยชน์ ในปี พ.ศ. 2506 และเปิดโอกาสให้ชาวบ้านรอบป่าเข้าจับจองพื้นที่ที่ครอบครัวยังไม่เกิน 7 ไร่ ส่งผลให้มีการจับจองมากถึง 243 ครอบครัวยุ และข้อเท็จจริงที่พบในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น มีผู้นำที่เป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้มีฐานะดีในชุมชนต่างเข้าจับจองพื้นที่ป่าโคกใหญ่ได้มากถึง 100-200 ไร่ต่อคน ซึ่งส่งผลให้พื้นที่ป่าถูกบุกรุกและแผ้วถางโดยชาวบ้านและกลุ่มผู้นำเหล่านั้น อันเป็นสาเหตุหนึ่งของป่าโคกใหญ่

มีสภาพเสื่อมโทรมและกลายมาเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่แกนนำชาวบ้านใช้เป็นข้ออ้างในการลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวเรียกร้องให้มีการชาวบ้านรอบป่าหันมาอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่

นอกจากนั้น เมื่อพิจารณาถึงกลุ่มบุคคลในฐานะผู้กระทำการภายใต้โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในพื้นที่ป่าโคกใหญ่ จะพบว่า ป่าโคกใหญ่เป็นพื้นที่ที่กลุ่มต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ดังนี้

กลุ่มชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบป่า ชาวบ้านกลุ่มนี้ยังแบ่งย่อยออกเป็น 3 กลุ่ม คือ ชาวบ้านที่มีนาติดเขตป่า ชาวบ้านอาศัยอยู่ติดเขตป่า และชาวบ้านที่มีกรรมสิทธิ์ในเขตป่า โดยชาวบ้านกลุ่มนี้มีความผูกพันกับป่าค่อนข้างสูง จะทำหน้าที่ดูแลรักษาป่าอย่างจริงจังอันเนื่องมาจากป่าคือแหล่งความชุ่มชื้นของธรรมชาติ ส่วนชาวบ้านที่มีกรรมสิทธิ์ในเขตพื้นที่ป่า ส่วนใหญ่เมื่อมีการณรงค์ประชาสัมพันธ์เพื่อร่วมกันอนุรักษ์ป่าของผู้นำ ให้การยอมรับสิทธิส่วนรวม แต่มีชาวบ้านบางกลุ่มก็มีการต่อรองเพื่อให้ได้สิทธิ์ในการครอบครองในพื้นที่ป่า และชาวบ้านกลุ่มนี้มีการตอบโต้ต่อรองกับแกนนำการขับเคลื่อนการอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่ ดังจะกล่าวต่อไป

กลุ่มผู้นำที่เป็นทางการในหมู่บ้าน กลุ่มผู้นำที่เป็นทางการในหมู่บ้าน ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล กลุ่มคนเหล่านี้เกี่ยวข้องกับในฐานะที่เป็นผู้นำหมู่บ้านที่มีบทบาทสองด้าน ด้านหนึ่งเป็นตัวแทนของชาวบ้าน ส่วนอีกด้านหนึ่งเป็นเจ้าหน้าที่รัฐ ซึ่งบทบาทของผู้นำหมู่บ้านที่เป็นทางการมีความสำคัญต่อการอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่ ในการตัดสินใจให้ความร่วมมือกับเครือข่ายอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่หรือป่าดงเค็งหรือไม่

เครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่ ผลพวงจากการขับเคลื่อนของผู้ใหญ่บุญเรือง ยางเครือ ที่ขับเคลื่อนแนวคิดสู่ชุมชน จนนำมาสู่การจัดตั้งเครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่ มีการคัดเลือกชาวบ้านในระดับหมู่บ้าน ๆ ละ 10 คน เป็นคณะกรรมการป่าชุมชนระดับหมู่บ้าน เดิมมีเพียง 14 หมู่บ้าน ปัจจุบัน ขยายเป็น

20 หมู่บ้าน และมีการคัดเลือกตัวแทนหมู่บ้าน ๆ ละ 3 คน เพื่อร่วมเป็นคณะกรรมการป่าชุมชนระดับเครือข่าย ซึ่งคณะกรรมการป่าชุมชนถือเป็นตัวแทนของชาวบ้านทุกกลุ่ม และมีบทบาทหลักในการบริหารจัดการเครือข่ายป่าชุมชน ทั้งในส่วนของกิจกรรมรณรงค์ประชาสัมพันธ์สร้างความรู้ความเข้าใจให้กับชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้าน การกำหนดกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์จากป่า รวมทั้งการแก้ปัญหากรณีมีการไม่ปฏิบัติตามกฎระเบียบที่กำหนดขึ้น บทบาทในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่า และการสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กร

กลุ่มชาวบ้านนอกเครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชน ภายหลังจากฟื้นฟูสภาพป่าให้กลับมามีความอุดมสมบูรณ์ ส่งผลให้อาหารตามธรรมชาติกลับฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์ ทำให้ชาวบ้านอื่น ๆ ซึ่งไม่ได้มีอาณาเขตติดกับป่า มีความต้องการที่จะเก็บหาไม้อินอาหารตามธรรมชาติ จึงพากันเข้ามาแสวงหาอาหารจนบางครั้งการเข้ามาของคนเหล่านี้ ได้กลายเป็นข้อถกเถียงของคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนว่าจะสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้มากน้อยเพียงใด

องค์การบริหารส่วนตำบล เนื่องจากพื้นที่ป่าโคกใหญ่ ครอบคลุม 20 หมู่บ้าน 5 ตำบล ได้แก่ ตำบลหวาย ตำบลแคน ตำบลโคกสีทองกลาง ตำบลหนองแสง และตำบลดงใหญ่ ดังนั้น พื้นที่ป่าโคกใหญ่นอกจากจะอยู่ในการดูแลรักษา และการบริหารจัดการของเครือข่ายป่าชุมชนโคกใหญ่แล้ว พื้นที่ป่าโคกใหญ่ยังต้องอยู่ในความรับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบลทั้งห้าแห่งที่กล่าวมาข้างต้น และโดยสภาพตามกฎหมายในปัจจุบัน องค์การบริหารส่วนตำบลทั้งห้าแห่งมีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงในการอนุรักษ์ป่าร่วมกับชาวบ้าน ที่สำคัญองค์การบริหารส่วนตำบลมีทั้งบุคลากรและงบประมาณในการบริหารจัดการ

หน่วยงานราชการส่วนภูมิภาคและส่วนกลาง จากการที่พื้นที่ป่าโคกใหญ่ถูกประกาศให้เป็นที่สาธารณประโยชน์ และทางราชการประกาศให้พื้นที่ป่าโคกใหญ่อยู่ในความดูแลรับผิดชอบของที่ดินอำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ในขณะที่ป่าไม้จังหวัดและกรมป่าไม้เป็นเพียงผู้ให้นโยบายในภาพรวม

เป็นที่น่าสังเกตว่า บทบาทของหน่วยงานราชการส่วนภูมิภาคและส่วนกลางที่เกี่ยวข้องกับป่าโคกใหญ่ นอกจากการเข้ามารังวัดที่ดินโดยที่ดินอำเภอแล้ว บทบาทที่เกี่ยวข้องมักจะเกิดขึ้นหลังการจัดตั้งเครือข่ายเรียบร้อยแล้ว ที่สำคัญพบว่า ราชการส่วนภูมิภาคและส่วนกลาง จะใช้พื้นที่ป่าโคกใหญ่ เป็นแหล่งเรียนรู้ และฝึกอบรมให้กับชาวบ้าน รวมทั้งการส่งเสริมสนับสนุนพันธุ์ไม้ หรือกล้าไม้มากกว่าการสนับสนุนในด้านอื่น ๆ

กลุ่มทุนหรือธุรกิจเอกชน การเข้ามาของกลุ่มทุนในพื้นที่ป่าโคกใหญ่ เริ่มต้นมาตั้งแต่ยุคบุกเบิกป่า ที่รัฐเปิดโอกาสให้ชาวบ้านจับจองพื้นที่ป่าเพื่อปลูกพืชพาณิชย์ตามนโยบายรัฐบาล ในขณะเดียวกัน พื้นที่ป่าโคกใหญ่ก็ถูกประกาศให้เป็นที่สาธารณประโยชน์ จึงทำให้เกิดการแข่งขันและช่วงชิงพื้นที่ป่าระหว่างชาวบ้านกับนายทุน รวมทั้งผู้มีฐานะดีในชุมชน ที่แสวงหาพื้นที่ป่าในการปลูกพืชเศรษฐกิจและไม่โตเร็ว

นอกจากนั้น การเข้ามาของกลุ่มทุนในพื้นที่ป่าโคกใหญ่ที่ชัดเจน คือ การทำธุรกิจเกี่ยวกับการต้มเกลือขาย ของนายทุนท้องถิ่นในอำเภอบรบือ ซึ่งมีอาณาเขตติดกับป่าโคกใหญ่ โดยนายทุนเหล่านี้จ้างชาวบ้านตัดไม้ในป่าโคกใหญ่เพื่อนำมาเป็นไม้ฟืนต้มเกลือ รวมทั้งการที่ชาวบ้านบางส่วนได้ยึดอาชีพตัดไม้ขายให้นายทุนในเขตอำเภอบรบือ เพื่อนำไปแปรรูปขาย และทำเป็นเสารั้วขาย ปัจจุบันบทบาทของกลุ่มทุนในพื้นที่ป่าโคกใหญ่ จากเดิมที่เป็นนายทุนท้องถิ่นที่มาจากภายนอก แต่ในปัจจุบันนายทุนท้องถิ่น อาจหมายถึงกลุ่มคนที่มีฐานะดีในหมู่บ้านรวมทั้งข้าราชการในหมู่บ้าน

องค์กรพัฒนาเอกชนและสถาบันการศึกษา การขับเคลื่อนของผู้ใหญ่บุญเรือง ยางเครือ ที่ร่วมกับผู้นำหมู่บ้านต่าง ๆ รอบป่าที่สามารถขับเคลื่อนไปได้ด้วยดี ส่วนหนึ่งเกิดจากความร่วมมือของชาวบ้าน แต่อีกส่วนหนึ่งเกิดจากการหนุนเสริมขององค์กรพัฒนาเอกชนและสถาบันการศึกษาในท้องถิ่นที่ร่วมทำงานอย่างต่อเนื่องด้วย ดังนั้น ความเกี่ยวข้องขององค์กรพัฒนาเอกชนและสถาบันการศึกษาในท้องถิ่นในฐานะ

ที่เป็นพี่เลี้ยงคอยสนับสนุนทั้งในด้านงบประมาณและวิชาการในพื้นที่ป่าโคกใหญ่ คือ องค์กรนานาชาติ เพื่อการพัฒนา หรือองค์กรแพลน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม เป็นต้น

กล่าวได้ว่า ภายได้โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่มบุคคล องค์กรดังกล่าวข้างต้น ทำให้ต่างฝ่ายต่างอ้างความชอบธรรมในการเข้าใช้ประโยชน์ ซึ่งแต่ละฝ่ายต่างมีจุดมุ่งหมายและความเชื่อที่แตกต่างกันไป จึงเกิดการต่อสู้ต่อรองอำนาจเพื่อให้จุดมุ่งหมายของฝ่ายตนประสบความสำเร็จ และกลายเป็นเงื่อนไขที่นำมาสู่การปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการป่าชุมชนโคกใหญ่

2. ปฏิบัติการเคลื่อนไหวต่อสู้ต่อรองอำนาจในพื้นที่ป่าชุมชนโคกใหญ่

จากการศึกษา พบว่า ภายได้เงื่อนไขดังที่กล่าวมาแล้ว ส่งผลให้แกนนำชาวบ้านคนหนึ่ง หรือที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่า ผู้ใหญ่บุญเรือง ยางเครือ ผู้ใหญ่บ้านหนองโจ้ง ซึ่งเป็นหมู่บ้านหนึ่งในพื้นที่ป่าโคกใหญ่ รู้สึกไม่สบายใจกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น พร้อมกับคิดหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาเพียงลำพัง ดังคำให้สัมภาษณ์ที่สะท้อนมุมมอง และแนวคิดในการแก้ปัญหาในขณะนั้นว่า

“เริ่มแรกจริง ๆ ปี 2529 ผมได้คิด วิเคราะห์ สถานการณ์ป่าโคกใหญ่ จากนั้นก็คิดหาหนทางในการแก้ปัญหาเพียงลำพัง แต่นึกดูแล้วไม่อาจจะเป็นไปได้ ภายหลังจากเข้าร่วมกับกลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำเสียวและสถานการณ์ปัญหาคลี่คลายลงในปี 2533 จึงตัดสินใจที่จะรณรงค์ ประชาสัมพันธ์เพื่อชักชวนชาวบ้านรอบป่าให้หันมาดูแลรักษาป่าให้ได้กลับมามีความอุดมสมบูรณ์ดังเช่นในอดีต”

2.1 การขยายแนวคิดสู่ชุมชนรอบป่า

การขับเคลื่อนเพื่อขยายแนวคิดของผู้ใหญ่บุญเรือง ยางเครือ จึงเริ่มต้นจากการเดินทางไปพบปะพูดคุยกับผู้ใหญ่บ้านของหมู่บ้านรอบป่า เพื่อขยายแนวคิดให้กับผู้ใหญ่บ้านเหล่านั้น จากนั้นมีการ

นัดพบปะ พูดคุยอีกหลายครั้งเพื่อวางแผนรวบรวมชาวบ้านรอบป่าที่ใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกัน กิจกรรมที่สำคัญในช่วงนี้ คือ การสร้างความศรัทธาให้กับชาวบ้านก่อน โดยผู้ใหญ่เรื่องได้สะท้อนการทำงานของตนและผู้ใหญ่บ้านคนอื่น ๆ ในช่วงเวลานั้นว่า

“เพื่อให้ชาวบ้านเกิดความไว้วางใจและศรัทธาในตัวเรา บางครั้งก็ต้องเข้าไปช่วยเหลืองานของชาวบ้านทุกอย่างเท่าที่จะทำได้ เมื่อชาวบ้านศรัทธาในตัวเราแล้ว จากนั้นชาวบ้านก็จะศรัทธาแนวคิดในการอนุรักษ์ของเราต่อไป เช่น เวลาเดินทางไปร่วมงานกิจกรรมในหมู่บ้านต่าง ๆ เช่น งานบุญประเพณีประจำปี งานบวช งานแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ งานศพ เป็นต้นก็จะหาโอกาสพูดคุยเรื่องป่าไม้ พยายามพูดให้ชาวบ้านเห็นว่าที่ผ่านมาป่าไม้ให้ประโยชน์อะไรกับเราบ้าง ถ้าหากตัดต้นไม้จนหมดป่า ไม่มีการอนุรักษ์หรือปลูกทดแทนจะเป็นอย่างไร บางครั้งจับกลุ่มพูดคุยตัวต่อตัวหรือกลุ่มเล็ก 2-3 คน หรือบางครั้งเปิดเป็นกลุ่มใหญ่ เช่น การนัดประชุมชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้านโดยผ่านผู้ใหญ่บ้าน เพื่อรับฟังความคิดเห็น และเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับประโยชน์ของป่าไม้ และผลกระทบจากป่าไม้ถูกทำลาย”

จากการขับเคลื่อนเพื่อเผยแพร่แนวคิดของผู้ใหญ่บุญเรื่อง ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านบวกและด้านลบ กล่าวคือ การขับเคลื่อนเพื่อเผยแพร่แนวคิดของผู้ใหญ่บุญเรื่อง ยางเครือ ได้สร้างความรู้ความเข้าใจให้กับผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านทั่วไป ชาวบ้านส่วนใหญ่มีปฏิกิริยาในลักษณะของการสนับสนุนแนวคิด และพร้อมให้ความร่วมมือ แต่ในขณะเดียวกัน การรณรงค์ประชาสัมพันธ์ในการอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่ ได้สร้างความไม่พอใจให้กับชาวบ้านกลุ่มหนึ่งซึ่งมีที่ดินหัวไร่ปลายนาติดกับป่าโคกใหญ่ โดยชาวบ้านกลุ่มนี้ได้มีปฏิกิริยาตอบโต้ต่อการการปฏิบัติการเคลื่อนไหวของผู้ใหญ่บุญเรื่องในลักษณะของการไม่ให้ความสนใจในการรณรงค์ประชาสัมพันธ์ ในขณะที่เดียวกันก็ได้บุกกรุกแผ้วถางป่าเพื่อขยายพื้นที่ครอบครองลูกกล้าเข้าไปในเขตพื้นที่ป่าโคกใหญ่ ยกตัวอย่างกรณีพ่อตาลูกเขยคู่หนึ่งที่แผ้วถางป่าขยายวงกว้างออกไปจากที่ดิน

ของตน ทำให้ผู้ใหญ่บุญเรื่องเข้าขัดขวาง โดยเข้าแจ้งความกับเจ้าหน้าที่ตำรวจของสถานีตำรวจภูธรตำบลนาข่ามาขับไล่ ซึ่งเหตุการณ์ในวันนั้น ผู้ใหญ่บุญเรื่องเล่าให้ฟังว่า

“วันที่ 7 เมษายน 2534 ผมได้เดินทางไปประชุมประจำเดือนที่สภาตำบล มีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งได้ไปรายงานให้ทราบว่า พบเห็นพ่อตาลูกเขยคู่หนึ่งซึ่งเป็นชาวบ้านโสภียง กำลังแผ้วถางป่าบริเวณป่าโคกหมาว้อ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของป่าโคกใหญ่ จึงได้เดินทางไปแจ้งความกับสถานีตำรวจตำบลนาข่า เจ้าหน้าที่ตำรวจได้เดินทางไปตรวจที่เกิดเหตุ แต่ไม่มีการจับกุม เป็นเพียงขับไล่ผู้บุกรุกแผ้วถางให้หนีไปเท่านั้น พอวันรุ่งขึ้น 8 เมษายน ปรากฏว่า จำนวนคนที่มาแผ้วถางป่ากลับเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากพ่อตาลูกเขยคู่นั้น ได้ว่าจ้างชาวบ้านมาช่วยแผ้วถางป่า โดยไม่เกรงกลัวความผิดแต่อย่างใด”

หลังจากเหตุการณ์วันนั้น ผู้ใหญ่บุญเรื่องยางเครือ ได้ทำหนังสือเชิญเจ้าหน้าที่ที่ดินจังหวัดมหาสารคาม สาขาเวียงป่ากุมภม รวมทั้งเชิญกำนันผู้ใหญ่บ้านบริเวณรอบป่ามาเป็นสักขีพยานในการรังวัดพิสูจน์สิทธิ์ โดยนำเอกสารสิทธิ์ของพ่อตาลูกเขยคู่ดังกล่าวพิสูจน์ร่วมกันในวันนั้น ทั้งนี้เพื่อเป็นการพิสูจน์ให้เห็นว่า พ่อตาลูกเขยคู่ดังกล่าวได้ลูกกล้าเขตป่าจริงหรือไม่ ซึ่งการพิสูจน์โดยเจ้าหน้าที่ที่ดินในวันนั้นก็พบว่า มีการรุกร้างจริง แต่ทั้งสองคนก็ไม่ยอมรับโดยกล่าวยืนยันว่า บริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่ของตน เนื่องจากเป็นเขตหัวไร่ปลายนา และพวกตนก็มีสิทธิ์เป็นเจ้าของ สามารถตัดไม้ได้โดยไม่มีผิด ซึ่งตรงนี้เป็นกรณีสืบตามระบอบกรรมสิทธิ์ชุมชน ซึ่งโดยประเพณีปฏิบัติแล้ว ให้ผู้ที่มีที่ดินกับที่ “สาธารณะ” ใช้ประโยชน์จากที่ตรงนั้น รวมทั้งการขยายที่เข้าไปในป่าด้วย ตามระบอบกรรมสิทธิ์เดิม แต่เมื่อมีกฎหมายการอ้างสิทธิ์ซ้อนทับแบบนี้ ได้ทำให้เกิดปัญหา เมื่อความเชื่ออย่างนี้เกิดขึ้น จึงทำให้สถานการณ์ความขัดแย้งระหว่างพ่อตาลูกเขยที่บุกรุกตัดไม้ในป่ากับผู้ใหญ่บุญเรื่องได้เพิ่มระดับมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากภายหลังการเชิญเจ้าหน้าที่ที่ดินมารังวัดเพื่อพิสูจน์

สิทธิ์แล้ว ผู้ใหญ่บุญเรือง ถูกตอบโต้จากพ่อตาลูกเขย โดยการข่มขู่เอาชีวิต แต่ด้วยความเป็นนักสู้และนักเสียสละ ทำให้ผู้ใหญ่บุญเรือง ไม่เคยย่อท้อ เพราะคิดอยู่เสมอว่า ตนเองกำลังทำงานเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของส่วนรวม

อนึ่ง จากสถานการณ์ความขัดแย้งดังกล่าวข้างต้น ทำให้พ่อตาและลูกเขยคู่ดังกล่าวได้พยายามหาช่องทางที่จะตอบโต้และเอาผิดกับผู้ใหญ่บุญเรืองให้ได้ จวบจนกระทั่งวันที่ 19 สิงหาคม 2534 บ้านหนองโง้ง ได้จัดงานปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ โดยในวันนั้น ได้เรียนเชิญนายอำเภอวาปีปทุมมาเป็นประธานในพิธี แต่นายอำเภอไม่สามารถมาเป็นประธานในวันดังกล่าวได้ จึงได้มอบหมายให้ผู้กำกับการสถานีตำรวจภูธรอำเภอวาปีปทุมมาแทน วันนั้นฝนตกหนักทั้งวัน กว่าจะทำพิธีเปิดงานได้ เวลาล่วงเลยมาถึง 4 โมงเย็น พอถึงกำหนดพิธีการ ผู้ใหญ่บุญเรืองในฐานะผู้ใหญ่บ้านหนองโง้ง ได้กล่าวรายงานต่อประธานในพิธี โดยกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของโครงการฯ เนื้อหาสาระที่กล่าวรายงานในวันนั้น ได้กลายมาเป็นประเด็นกล่าวอ้างของพ่อตาและลูกเขยแจ้งความกล่าวโทษในข้อหาหมิ่นประมาทในที่สาธารณะ ผู้ใหญ่บุญเรืองได้เล่าให้สาเหตุที่ถูกแจ้งความกล่าวโทษในครั้งนี้เพิ่มเติมอีกว่า

“ความจริงก็ไม่มียอะไรมาก เพียงแต่คนที่ฟ้องร้องผมไม่พอใจที่ตนได้นำกำลังตำรวจไปจับไล่และเชิญเจ้าหน้าที่ที่ดินมารังวัดเพื่อพิสูจน์สิทธิ์ หลังจากทั้งสองคนได้บุกรุกและตัดต้นไม้ รวมทั้งการเคลื่อนไหวของตนเองเพื่อชักชวนแกนนำและชาวบ้านรอบป่าดำเนินการอนุรักษ์ป่ามาอย่างต่อเนื่อง ทำให้แกนนำและชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นดีด้วย ซึ่งถ้าปล่อยให้เป็นอย่างนี้ต่อไปเรื่อย ๆ จะทำให้พวกเขาเสียสิทธิ์และผลประโยชน์จากป่า จึงพยายามหาช่องทางที่จะยับยั้งไม่ให้มีการอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่ เลยนำเอาเหตุการณ์การกล่าวรายงานในวันนั้นมาเป็นประเด็นในการกล่าวหาเพื่อฟ้องร้องดำเนินคดีข้อหาหมิ่นประมาทในที่สาธารณะ”

ภายหลังถูกแจ้งความจับดำเนินคดีในข้อหาหมิ่นประมาทในที่สาธารณะ ผู้ใหญ่บุญเรืองได้รับหมายเรียกจากเจ้าหน้าที่ตำรวจเพื่อรับทราบข้อกล่าวหาถึง 3 ครั้ง โดยครั้งที่ 3 จึงได้ต่อรองกับเจ้าหน้าที่ตำรวจในทำนองว่า ตนยังไม่พร้อมที่จะไปมอบตัวในช่วงเวลานี้ เนื่องจากมีภารกิจที่ต้องเดินทางไปกรุงเทพฯ เพื่อเข้าร่วมวันรำลึกวีรชนประชาธิปไตย 14 ตุลา ซึ่งจัดขึ้นในระหว่างวันที่ 12-16 ตุลาคม 2534 หลังจากเดินทางกลับจากกรุงเทพฯ แล้ว จะเดินทางเข้ามามอบตัวด้วยตนเอง ซึ่งทางเจ้าหน้าที่ตำรวจรับทราบ และภายหลังเสร็จจากการทำภารกิจที่กรุงเทพฯ ผู้ใหญ่บุญเรืองได้เข้ามามอบตัว และถูกควบคุมตัวฝากขังที่ศาลจังหวัดมหาสารคามเป็นเวลา 3 วัน 3 คืน จากนั้นได้รับการประกันตัวต่อผู้คดี และศาลได้ยกฟ้องในเวลาต่อมา

จากข้อมูลที่พบ สะท้อนให้เห็นว่า การขับเคื้อนของผู้ใหญ่บุญเรือง ยางเครือ ในฐานะแกนนำ ได้สร้างผลกระทบต่อชาวบ้านอย่างน้อย 3 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้มีที่นาติดป่า กลุ่มผู้มีกรรมสิทธิ์ในพื้นที่ป่า และกลุ่มชาวบ้านผู้อยู่ในหมู่บ้านติดป่าและใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยกลุ่มชาวบ้านเหล่านี้ ส่วนใหญ่ให้ความร่วมมือและเห็นด้วยกับแนวคิดที่จะอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าโคกใหญ่ของผู้ใหญ่บุญเรือง แต่ก็มีชาวบ้านบางกลุ่มที่ไม่เห็นด้วย เพราะกลัวสูญเสียสิทธิ์ในการครอบครอง รวมถึงการใช้ประโยชน์จากป่า จึงมีการต่อต้าน และขัดขวางโดยการเพิกเฉยและแสดงออกถึงการไม่ยอมรับในแนวคิดดังกล่าว เช่น มีการบุกรุกตัดไม้และขยายพื้นที่ของตนรุกล้ำเข้าไปในป่า ดังเช่นพ่อตาลูกเขยคู่หนึ่งที่กล่าวมาข้างต้นจนกลายมาเป็นความขัดแย้ง และฟ้องร้องดำเนินคดีระหว่างกัน

จึงกล่าวได้ว่า ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการป่าชุมชนโคกใหญ่ระหว่างแกนนำกับชาวบ้านรอบป่า มีการต่อสู้ต่อรอง โดยทั้งสองฝ่ายต่างอ้างสิทธิ์หรือความชอบธรรมในการดำเนินการ ในขณะที่แกนนำอ้างความชอบธรรมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่า โดยชี้ให้เห็นว่าป่าเป็นของส่วนรวมที่ทุกฝ่ายต้องช่วยกันดูแลรักษา ใครคนใดคนหนึ่งจะครอบครองหรือใช้ประโยชน์เพียงลำพังไม่ได้ ในขณะที่คู่ขัดแย้งที่เป็นชาวบ้านที่

ลูก้าพื้นที่ป่ากึ่งอ่างสิทธิ์ในการครอบครองอยู่เดิม ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ต่างฝ่ายต่างอ้างทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อนำมาใช้เป็นช่องทางในการตอบโต้ ต่อบรองอำนาจระหว่างกัน การตอบโต้ ต่อบรองในครั้งนั้น นำมาสู่การสร้างความชัดเจนเกี่ยวกับการมีสิทธิ์หรือไม่มีสิทธิ์ตามที่มีการ กล่าวอ้าง นอกจากนั้นการพิสูจน์สิทธิ์ในคราวนั้น ยังใช้เป็นบรรทัดฐานทางสังคมในกรณีที่เกิดเหตุการณ์ที่คล้ายคลึงกัน

อย่างไรก็ตาม แม้ในระหว่างการขับเคลื่อน ได้มีต่อสู้ ชัดขวาง และการตอบโต้ ต่อบรองเชิงอำนาจระหว่างผู้ใหญ่บุญเรืองในฐานะแกนนำกับชาวบ้านที่มีที่นาติดเขตป่า จนนำไปสู่การฟ้องร้องดำเนินคดีดังกล่าวมาแล้ว แต่การขับเคลื่อน ก็ได้นำไปสู่การยอมรับของกลุ่มผู้นำหมู่บ้านและชาวบ้านมากขึ้น จะเห็นได้จากผลพวง สถานการณ์ที่ผู้ใหญ่บุญเรืองเข้าขัดขวางการบุกแผ้วถางป่าของพ่อตาลูกเขยคู่หนึ่ง จนนำมาสู่การฟ้องร้องดำเนินคดีและศาลยกฟ้อง ชาวบ้านเริ่มตระหนักและศรัทธาในตัวผู้ใหญ่บุญเรืองมากยิ่งขึ้นโดยหลาย ๆ คนได้สะท้อนความรู้สึกอย่างชัดเจนว่า ผู้ใหญ่บุญเรืองไม่ได้ทำเพื่อประโยชน์ส่วนตัว แต่ทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก และกลายเป็นจุดเริ่มต้นของการรวมพลังแก้ไขปัญหาลูกเขยบุกป่าโคกใหญ่ของหมู่บ้านรอบป่า 14 หมู่บ้าน 5 ตำบลในเขตอำเภอวาปีปทุมในเวลาต่อมา

2.2 การรวมกลุ่มแกนนำหมู่บ้านรอบป่า

เมื่อผู้นำและชาวบ้านที่เห็นด้วยกับแนวคิดของผู้ใหญ่บุญเรือง ได้ประชุมปรึกษาหารือร่วมกันหลายครั้ง ประกอบกับในช่วงเวลานั้น มีเจ้าหน้าที่ภาคสนามขององค์กรนานาชาติเพื่อการพัฒนา ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนต่างประเทศ ได้เข้ามาปฏิบัติหน้าที่ในหมู่บ้านรอบป่า รวมทั้งมีนักวิชาการและนิสิตนักศึกษาฝึกงานจากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (มหาวิทยาลัยมหาสารคามในปัจจุบัน) และสถาบันราชภัฏมหาสารคาม (มหาวิทยาลัยราชภัฏในปัจจุบัน) รวมทั้งอดีตสมาชิกสภาจังหวัด คือ คุณสุชาติ ศรีสังข์ที่ร่วมทำงานกับชาวบ้าน ได้เข้าหนุนเสริมในการทำงานทั้งในด้านงบประมาณและวิชาการ โดยเฉพาะการ

สนับสนุนงบประมาณขององค์กรนานาชาติเพื่อการพัฒนา ทำให้กลุ่มผู้นำและชาวบ้านตัดสินใจในการศึกษาดูงานป่าชุมชนที่ได้รับการยอมรับและมีชื่อเสียงของภาคอีสานในขณะนั้น ได้แก่ ป่าดงนาฮีขี้เฒ่า จังหวัดอุบลราชธานี และป่าชุมชนโนนลาน จังหวัดศรีสะเกษ ดังที่ คณะกรรมการป่าชุมชนโคกใหญ่ท่านหนึ่ง ได้เล่าให้ฟังว่า

“ภายหลังการพูดคุยระหว่างผู้นำหมู่บ้านรอบป่ากับเจ้าหน้าที่องค์กรนานาชาติเพื่อพัฒนานักศึกษาฝึกงานจากมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ส.ส. สุชาติ ศรีสังข์ เกี่ยวกับแนวทางการอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่ จึงเห็นพ้องต้องกันที่จะเดินทางไปศึกษาดูงานป่าชุมชนโนนลาน บ้านหนองโน ตำบลเสียว กิ่งอำเภอโพธิ์สุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งผู้ร่วมเดินทางมีจำนวนทั้งหมด 60 คน ซึ่งประกอบด้วยคณะกรรมการป่าชุมชนแต่ละหมู่บ้าน และชาวบ้านทั่วไปบางส่วน ซึ่งค่าใช้จ่ายในการเดินทางในครั้งนั้นได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์กรนานาชาติเพื่อร่วมกันพัฒนาจังหวัดมหาสารคามส่วนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งผู้นำร่วมกันบริจาค”

เมื่อการศึกษาดูงานภายนอกครั้งแรกผ่านไปได้ไม่นาน การศึกษาดูงานครั้งที่สองได้ติดตามมา เมื่อคณะกรรมการป่าชุมชนได้เห็นพ้องต้องกันที่จะเดินทางไปศึกษาดูงานป่าดอนหมู หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า ป่าดงนาฮีขี้เฒ่า ตำบลขามเปี้ย อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งมีผู้ร่วมเดินทางศึกษาดูงาน ประมาณ 40 คน การศึกษาดูงานทำให้ทราบสถานการณ์ปัญหา ประสบการณ์การต่อบรองกับหน่วยงานราชการ แนวคิดในการอนุรักษ์และฟื้นฟู การจัดการทรัพยากรป่าไม้ การจัดตั้งคณะกรรมการในการดูแลรักษาป่าร่วมกัน การกำหนดกฎเกณฑ์ในการใช้ประโยชน์จากป่า

เป็นที่น่าสังเกตว่า การที่ผู้นำหมู่บ้านและชาวบ้านตัดสินใจร่วมกันที่จะไปศึกษา ดูงานป่าชุมชนทั้งสองแห่ง นอกจากสามารถเจรจาต่อบรองเกี่ยวกับงบประมาณกับองค์กรภายนอกที่ให้การสนับสนุนได้แล้ว ยังสะท้อนให้เห็นแนวทางการพัฒนาองค์กรที่ต้องการความเป็นระบบมากขึ้น เนื่องจากการเลือกศึกษาดู

งานป่าชุมชนทั้งสองแห่ง ล้วนแล้วแต่เป็นองค์กรป่าชุมชนที่เคยผ่านประสบการณ์ปัญหาอย่างยาวนาน ที่สำคัญคือ ป่าชุมชนทั้งสองแห่งต่างได้รับการยอมรับในการบริหารจัดการโดยชาวบ้าน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้านมีศักยภาพหรือความสามารถในการจัดการป่าในรูปแบบป่าชุมชนได้

2.3 การจัดตั้งกลุ่มและเครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่

ผลพวงจากการศึกษาดูงานป่าชุมชนทั้งสองแห่งของภาคอีสาน ทำให้กลุ่มผู้นำและชาวบ้าน เกิดความแนวคิดในการผลิตซ้ำโครงสร้างทางสังคมให้เป็นระบบมากขึ้น ที่สำคัญ ได้เกิดการรวมตัวกันจัดตั้งองค์กรอนุรักษ์ป่าภายใต้ชื่อ “เครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่” ช่วงแรกมี 14 หมู่บ้าน 5 ตำบล ปัจจุบันขยายเครือข่ายครอบคลุม 20 หมู่บ้าน 5 ตำบล โดยมีการบริหารจัดการ 2 ระดับ คือ ระดับหมู่บ้าน และระดับเครือข่าย โดยคณะกรรมการระดับหมู่บ้าน มีการคัดเลือกกันเองภายในหมู่บ้าน ๆ ละ 10-15 คน มีกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเป็นกรรมการโดยตำแหน่ง เหตุผลที่ให้กำนัน ผู้ใหญ่บ้านเป็นกรรมการโดยตำแหน่งนั้น ผู้ใหญ่บุญเรือง ยางเครือชี้แจงเหตุผลว่า

“กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ถือเป็นตัวแทนชาวบ้านและต้องมีบทบาทหน้าที่โดยตรงในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่า เพราะถ้ากำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านไม่เอาด้วย การขับเคลื่อนเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูป่า คงสำเร็จได้ยาก”

ส่วนระดับเครือข่ายมีการคัดเลือกตัวแทนจากหมู่บ้าน ๆ ละ 3 คนเพื่อร่วมเป็นกรรมการเครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่ ส่วนใหญ่แล้วพบว่า ตัวแทนหมู่บ้านทั้งสามคน จะประกอบไปด้วยกำนันผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเป็นหลัก ซึ่งสะท้อนให้เห็นโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่ให้การยอมรับอำนาจที่เป็นทางการโดยเฉพาะอำนาจที่ติดอยู่สถานภาพทางสังคม ที่สามารถก่อให้เกิดการยอมรับ จึงเป็นได้ว่า สาเหตุที่ผู้ใหญ่บุญเรือง เชื่อเช่น

นั้น เนื่องจากสถานภาพของผู้ใหญ่บุญเรืองในขณะนั้นคือ ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านหนองโจ้ง ที่สามารถกระทำการเพื่อให้ชาวบ้านยอมรับได้มากกว่าตำแหน่งอื่น ๆ ในหมู่บ้าน

นอกจากนั้น ในช่วงการจัดตั้งกลุ่มและเครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่ แกนนำและชาวบ้าน ได้ร่วมกันกำหนดกฎเกณฑ์ กติกาเพื่อนำมาใช้ในการบริหารจัดการกลุ่มและเครือข่าย กำหนดให้แต่ละหมู่บ้านตกลงกันเอง จากนั้นค่อยนำเอากฎเกณฑ์ที่ได้มาหลอมรวมเป็นกฎเกณฑ์ร่วมของเครือข่าย ซึ่งกระบวนการกว่าจะมาเป็นกฎเกณฑ์ร่วมของเครือข่ายป่าชุมชน มีการถกเถียง และปรับปรุงหลายครั้ง ปัจจุบัน ในพื้นที่ป่าโคกใหญ่ กำลังมีการต่อสู้ ต่อรองเกี่ยวกับการแบ่งเขตดูแลป่าของแต่ละหมู่บ้าน อันเนื่องมาจากนโยบายแปลงสินทรัพย์ให้เป็นทุน แต่คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนส่วนใหญ่ ไม่เห็นด้วย เพราะถ้ามีการแบ่งแยกเขตการดูแลป่าในแต่ละหมู่บ้าน ความเป็นป่าโคกใหญ่ก็จะหายไป ผลการต่อสู้ต่อรอง ส่งผลให้เครือข่ายมีโครงสร้างการบริหารที่เป็นเครือข่ายยังคงอยู่ มีกฎเกณฑ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษร

จึงกล่าวได้ว่า การเจรจาต่อรองเพื่อให้กำนันผู้ใหญ่บ้าน และผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเป็นกรรมการโดยตำแหน่ง และการเจรจาต่อรอง เพื่อสร้างกฎ กติการ่วมระหว่างกลุ่มผู้นำกับชาวบ้าน จึงเป็นปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกิดขึ้นในช่วงการจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนโคกใหญ่ ซึ่งผลทำให้เครือข่ายมีโครงสร้างที่เป็นระบบและมีกฎ ระเบียบที่เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งโครงสร้างการบริหารจัดการและกฎ ระเบียบเหล่านี้ ถูกนำมาใช้เป็นช่องทางในการจัดการป่าชุมชนโคกใหญ่อย่างต่อเนื่องถึงปัจจุบัน

2.4 การสร้างเครือข่ายกับหน่วยงานภายนอก

การสร้างเครือข่ายกับหน่วยงานภายนอก เป็นช่วงคาบเกี่ยวระหว่างการจัดตั้งกลุ่มและเครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยเฉพาะการขอสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินกิจกรรมของเครือข่าย โดย

การเสนอโครงการและกิจกรรมการพัฒนาองค์กรต่อหน่วยงานภายนอก ซึ่งที่ผ่านมา ได้มีหน่วยงานภายนอกได้ให้การสนับสนุนงบประมาณเป็นจำนวนมาก ดังจะเห็นจากปี พ.ศ.2539 ทางเครือข่ายได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จำนวน 5 ล้านบาทเศษ ต่อมาปี พ.ศ. 2542 กองทุนเพื่อพัฒนาสังคม ธนาคารออมสิน ได้อนุมัติเงิน 4 ล้านบาทเศษ และในปีเดียวกันนี้ ทางเครือข่ายยังได้รับงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบลทั้ง 5 แห่ง การเข้ามาของเงินทุนเหล่านี้ได้กลายเป็นทรัพยากรสำคัญที่ทางเครือข่ายนำมาสร้างเสริมกิจกรรมด้านต่าง ๆ เช่น การดำเนินกิจกรรมการฟื้นฟูสภาพป่า เป็นการขับเคลื่อนกิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพป่า เช่น การบวชป่า การปลูกป่า การทอดผ้าป่าต้นไม้ การสำรวจป่า การเลี้ยงผีป่า ฯลฯ โดยกิจกรรมเหล่านี้เป็นการผสมผสานแนวคิดดั้งเดิมเข้ากับแนวคิดทางพุทธศาสนา และถือเป็นกุศโลบายที่สำคัญที่จะโน้มน้าวจิตใจของคนทุกรุ่นได้เข้ามาร่วมกันอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพป่าในเวลาต่อมา

นอกจากการดำเนินกิจกรรมฟื้นฟูสภาพป่าแล้ว ทางเครือข่ายยังดำเนินกิจกรรมการสร้างอาชีพให้กับชาวบ้าน โดยคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนโคกใหญ่ ได้ตระหนักว่า ถ้าจะอนุรักษ์ป่าให้เกิดความยั่งยืนได้นั้น ต้องสร้างคุณภาพชีวิตให้คนในชุมชนควบคู่ไปด้วย เมื่อเป็นดังนั้น จึงมีการเขียนโครงการสนับสนุนงบประมาณจากภายนอกเพื่อนำมาพัฒนาอาชีพของคนในชุมชนทั้งด้านการเกษตร และการรวมกลุ่มอาชีพ โดยการสร้างอาชีพให้กับชาวบ้าน การขับเคลื่อนกิจกรรมการสร้างอาชีพให้กับชาวบ้านที่เป็นสมาชิกป่าชุมชนโคกใหญ่ คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนโคกใหญ่ ได้ทำโครงการเพื่อของบประมาณสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ในระยะแรกเริ่ม ได้เงินสนับสนุนจากกองทุนสิ่งแวดล้อม นำไปส่งเสริมการเกษตร โดยชุดสระได้ 14 บ่อ พร้อมกับนำไปซื้อต้นกล้วย อ้อย และมะพร้าว แจกให้กับสมาชิกภายหลังความต้องการ

สระของสมาชิกมีเพิ่มขึ้น ทางกลุ่มฯ จึงทำหนังสือขอพระราชทานสระน้ำเพิ่มจากสมเด็จพระราชินีในคราวเสด็จมาเยี่ยมพสกนิกรจังหวัดมหาสารคาม ผ่านกองราชเลขาการในพระองค์ ซึ่งพระองค์ได้พระราชทานสระเพิ่มเป็น 155 บ่อ โดยนอกจากจะมีการชุดสระแล้ว ยังมีส่งเสริมการเลี้ยงวัว และส่งเสริมอาชีพการทำขนม มีการตั้งโรงงานขนมจีน การทำน้ำปลา มีการจัดตั้งโรงงานน้ำปลา แต่ภายหลังกิจกรรมเหล่านี้ได้ซบเซาลงอันเนื่องมาจากการบริหารจัดการกลุ่มที่ไม่ค่อยมีประสิทธิภาพและขาดประสบการณ์ในการบริหารจัดการ

การได้รับงบประมาณสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐดังกล่าว ด้านหนึ่งสะท้อนให้เห็นศักยภาพของเครือข่ายในการสร้างการยอมรับให้กับหน่วยงานภาครัฐ โดยการสนับสนุนงบประมาณดังกล่าวแล้ว และเป็นที่น่าสังเกตว่า หน่วยงานภาครัฐจะให้การสนับสนุนองค์กรชาวบ้าน ต่อเมื่อองค์กรนั้น ๆ ประสบความสำเร็จแล้วเท่านั้น ดังนั้นการสนับสนุนของหน่วยงานภาครัฐจึงเท่ากับเป็นการเสริมสร้างอำนาจต่อรองให้กับเครือข่ายป่าชุมชนโคกใหญ่กับหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนในเวลาต่อมา ดังจะเห็นได้จากได้รับธงพระราชทานพิทักษ์ป่าเพื่อรักษาชีวิตในปี พ.ศ. 2539 การได้รับรางวัลการอนุรักษ์การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมดีเด่นจากระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ในปีเดียวกัน การได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวประเภท “ชุมชนที่สมควรได้รับการยกย่อง” ในปี พ.ศ. 2542 ซึ่งรางวัลเหล่านี้นอกจากสะท้อนให้เห็นการยอมรับจากภายนอกแล้วในเรื่องของความสำเร็จแล้ว ยังเป็นทรัพยากรเชิงอำนาจที่กลุ่มสามารถใช้ต่อรองกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชนในเวลาต่อมา

จึงกล่าวได้ว่า การต่อรองงบประมาณ เป็นปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเครือข่ายป่าชุมชนโคกใหญ่กับหน่วยงานภาครัฐ โดยผ่านกิจกรรมการทางสังคมที่เป็นการผลิตซ้ำภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการทรัพยากร เช่น การนำเอาความคิด ความเชื่อดั้งเดิมมาประยุกต์ใช้ในการจัดการป่า เช่น การบวชป่า

การทอดผ้าป่าต้นไม้ โครงการพัฒนาอาชีพของสมาชิก เครือข่ายป่าชุมชนเป็นเครื่องมือในการต่อรอง ทำให้หน่วยงานต่าง ๆ อนุมัติงบประมาณตามที่เครือข่ายเสนอขอ การได้รับงบประมาณจากภายนอก นำมาสู่การขับเคลื่อนกิจกรรมและเกิดการเปลี่ยนแปลงต่อการสร้างความเข้มแข็งให้กับเครือข่ายป่าชุมชนมากยิ่งขึ้น

2.5 นโยบายการแปลงสินทรัพย์ให้เป็นทุนจุดเริ่มต้นของการบูรณาการรอบใหม่

นโยบายการแปลงสินทรัพย์ให้เป็นทุน ได้กลายเป็นจุดเริ่มต้นของการบูรณาการป่าโคกใหญ่รอบใหม่โดยผู้นำและชาวบ้านรอบป่า ได้เจรจาต่อรองให้คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนโคกใหญ่ ยอมรับนโยบายดังกล่าว โดยเปิดโอกาสให้แต่ละหมู่บ้านสามารถบริหารจัดการกันเอง ในขณะที่คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนโคกใหญ่หลาย ๆ คน ก็เห็นด้วยกับแนวทางดังกล่าว ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ที่คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนล้วนเป็นผู้นำหมู่บ้านในฐานะที่เป็นโดยตำแหน่ง

อย่างไรก็ตาม คณะกรรมการป่าชุมชนบางส่วนก็ไม่เห็นด้วยกับแนวทางดังกล่าว เพราะป่าชุมชนโคกใหญ่ หากมีการแบ่งแยกให้ผู้นำและชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้านบริหารจัดการกันเอง ความเป็นป่าโคกใหญ่ก็จะไม่หลงเหลืออีกเลย

จึงกล่าวได้ว่า กระแสนโยบายการแปลงสินทรัพย์ให้เป็นทุน ได้กลายเป็นเงื่อนไขใหม่ที่ผู้นำในแต่ละหมู่บ้านใช้เป็นข้ออ้างในการเข้าจับจองพื้นที่ป่าอีกครั้ง

โดยสรุป ปฏิบัติการเคลื่อนไหว ต่อสู้ ต่อรองอำนาจในพื้นที่ป่าชุมชนโคกใหญ่ระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง และชาวบ้านกับบุคคลภายนอกได้สะท้อนให้เห็นปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการป่าชุมชนโคกใหญ่ ในหลากหลายรูปแบบ ซึ่งมีลักษณะของการตอบโต้ ต่อรอง ด้านหนึ่งสะท้อนให้เห็นกระบวนการหรือขั้นตอนที่มีจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุด และอีกด้านหนึ่งสะท้อนให้เห็นพลวัตของปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีลักษณะไม่หยุดนิ่งตายตัว แต่ขึ้นอยู่กับเหตุการณ์ในช่วงเวลานั้นเป็นสำคัญ

3. ผลของปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการป่าชุมชนโคกใหญ่

การศึกษาผลของปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการชุมชนโคกใหญ่ที่สำคัญมีดังนี้

3.1 เมืองคักรชุมชนอนุรักษ์ป่าที่เป็นระบบ ภายหลังการต่อสู้ ต่อรองอำนาจของกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนโครงสร้างในการจัดการทรัพยากรของชุมชนทั้งในระดับหมู่บ้านและเครือข่าย ภายใต้ชื่อว่า “เครือข่ายป่าชุมชนโคกใหญ่” ซึ่งการเปลี่ยนแปลง เริ่มจากสมาชิก 14 หมู่บ้าน 5 ตำบล และขยายเครือข่ายเป็น 20 หมู่บ้าน 5 ตำบล ก่อนที่จะเหลือเพียง 19 หมู่บ้าน 5 ตำบลในปัจจุบัน จัดโครงสร้างการบริหารจัดการ 2 ระดับ ได้แก่ ระดับหมู่บ้านมีคณะกรรมการป่าชุมชนที่คัดเลือกกันเอง หมู่บ้านละ 10 คน และระดับเครือข่าย มีคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนที่เป็นตัวแทนของหมู่บ้าน ๆ ละ 3 คน มีการกำหนดบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการ ทั้ง 2 ระดับที่ชัดเจน ใช้เวทีประชุมเป็นกลไกในการบริหารองค์กรชุมชน

3.2 มีกฎเกณฑ์ กติกาที่ใช้ในการจัดการป่าอย่างเป็นลายลักษณ์อักษร จากเดิมการดูแลรักษา ใช้กฎเกณฑ์จารีตประเพณีเป็นหลัก ไม่มีการกำหนดอย่างเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ภายหลังการจัดตั้งองค์กรอนุรักษ์ป่า การมีกฎเกณฑ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อใช้กำกับ ควบคุมการใช้ประโยชน์ร่วมกัน จึงมีความจำเป็น ดังนั้น การต่อรองในเรื่องของการสร้างกฎเกณฑ์จึงมีการพัฒนา ปรับปรุงอย่างต่อเนื่องเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

3.3 การยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรทั้งจากภายในและภายนอก การขับเคลื่อนของผู้ใหญ่บุญเรือง ยางเครือจนนำมาสู่การรวมตัวจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชน และการได้รับการสนับสนุนงบประมาณ รวมทั้งการได้รับรางวัลความสำเร็จหลายรางวัล เช่น ปี 2539 ได้รับพระราชทานพิทักษ์ป่าจากสมเด็จพระราชินีนาถ ปี 2542 ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว จากการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย ประเภท “ชุมชนที่สมควรได้รับการยกย่อง” และการได้รับทุน

สนับสนุนจากภายนอกภายนอก ล้วนเป็นการยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรทั้งภายในและภายนอกชุมชน

4. อภิปรายผล

ข้อค้นพบจากการวิจัยในครั้งนี้ สะท้อนให้เห็นว่า ป่าโคกใหญ่ มิใช่เพียงพื้นที่ป่าตามธรรมชาติ ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพันธุ์นานาชนิดเท่านั้น แต่พื้นที่ป่าแห่งนี้ มีประวัติศาสตร์ของการต่อสู้ ต่อรองอำนาจของกลุ่มบุคคลทั้งจากภายในชุมชนด้วยตนเอง และจากภายนอก โดยการต่อสู้ ต่อรองอำนาจ ได้สะท้อนให้เห็นศักยภาพหรือความสามารถของชุมชนที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างในการจัดการทรัพยากร ซึ่งศักยภาพหรือความสามารถดังกล่าวนี้ ตามทฤษฎีของ Giddens [2] ถือว่า ชุมชนมีอำนาจ (power) ซึ่งเป็นคุณสมบัติของโครงสร้างที่มนุษย์สามารถหยิบฉวยมาใช้ในการต่อสู้ ต่อรอง เพื่อให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย กรณีการต่อสู้ต่อรองในพื้นที่ป่าโคกใหญ่ เป้าหมายของการต่อสู้ต่อรองของชุมชน อยู่ที่ความต้องการอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่ให้เป็นป่าของชุมชน ที่แฝงด้วยอุดมการณ์อำนาจ ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดความสัมพันธ์ระหว่าง มนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม ความเชื่อนี้เป็นพื้นฐานของการวางระเบียบข้อบังคับและจารีตประเพณีต่าง ๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน อุดมการณ์อำนาจในรูปของความเชื่อดังกล่าวมีการ “ผลิตซ้ำ” ผ่านสมาชิกของชุมชนรุ่นแล้วรุ่นเล่า มีการปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใหม่ตามสถานการณ์และเงื่อนไขใหม่ที่เปลี่ยนแปลงไป [4] ที่สำคัญ การต่อสู้ต่อรองอำนาจในการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน อาจไม่ใช่แค่เรื่องการรักษาป่าภายใต้ระบบจารีตประเพณีของชุมชนแต่เพียงอย่างเดียว แต่ชุมชนต้องการใช้เป็นเครื่องมือต่อรองอำนาจในการรับรองสิทธิในการประกอบอาชีพเพื่อความอยู่รอดอย่างมีศักดิ์ศรีในสังคมอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ข้อค้นพบเกี่ยวกับผลของการต่อสู้ต่อรองอำนาจในการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน ได้สะท้อนให้เห็นว่า ผลกับการกระทำมีความ

เชื่อมโยงสัมพันธ์กันแนบแน่น การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างในการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชน นอกจากจะเป็นผลพวงจากการกระทำแล้ว ยังมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมหรือการกระทำของชาวบ้านอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดทวิภาวะของโครงสร้างของ Giddens (1984) ที่ว่า มนุษย์สร้างโครงสร้าง ในขณะที่ตัวมันเองก็กลับมามีอิทธิพลต่อการกระทำของมนุษย์

สรุปและข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยในครั้งนี้ สรุปได้ว่า ป่าโคกใหญ่ในอดีตดั้งเดิมเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ต่อมาเป็นการตั้งหมู่บ้านของชาวบ้านที่อพยพมาจากพื้นที่ต่าง ๆ เมื่อมาตั้งถิ่นฐานรอบป่า ชาวบ้านร่วมกันดูแลรักษาป่าควบคู่กับการใช้ประโยชน์เพื่อการยังชีพเป็นหลัก ป่าจึงยังคงความอุดมสมบูรณ์เรื่อยมา แต่ป่าโคกใหญ่เริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงพื้นที่ เมื่อรัฐได้ประกาศให้เป็นที่สาธารณประโยชน์ เปิดโอกาสให้ชาวบ้านจับจองพื้นที่เพื่อการปลูกพืชพาณิชย์ รวมทั้งมีนายทุนจากภายนอกเข้ามากว้านซื้อที่ดินเพื่อปลูกพืชพาณิชย์แข่งกับชาวบ้าน เมื่อพืชพาณิชย์ราคาตกต่ำ ชาวบ้านได้หันมาตัดไม้พื้นขายให้กับนายทุนที่ทำธุรกิจเกลือสินเธาว์ติดกับพื้นที่ป่าโคกใหญ่ และชาวบ้านบางกลุ่มได้ยึดอาชีพตัดไม้ขายให้กับนายทุน ส่งผลให้พื้นที่ป่าลดลงอย่างรวดเร็ว เมื่อพื้นที่ป่าลดลง จึงเกิดการแสวงหาอนุรักษ์ป่าจากชาวบ้าน โดยมีแกนนำชาวบ้าน คือ ผู้ใหญ่บุญเรือง ยางเครือ ได้ชักชวนชาวบ้านรอบป่าให้หันมาอนุรักษ์ป่าอย่างจริงจัง การขับเคลื่อนของแกนนำ จึงมีทั้งชาวบ้านที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย และเกิดการต่อสู้ต่อรองอำนาจของกลุ่มบุคคลต่างในพื้นที่ป่าโคกใหญ่ เช่น การต่อสู้ต่อรองอำนาจระหว่างแกนนำชาวบ้านกับชาวบ้านรอบป่า ชาวบ้านกลุ่มอนุรักษ์กับผู้นำหมู่บ้านและชาวบ้านรอบป่า ชาวบ้านกลุ่มอนุรักษ์กับพระสงฆ์ และชาวบ้านกลุ่มอนุรักษ์กับหน่วยงานภายนอก การต่อสู้ต่อรองอำนาจในพื้นที่ป่าโคกใหญ่ดังกล่าวข้างต้น ได้สร้างการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการจัดการทรัพยากรของชุมชนในหลายด้าน

เช่น การมีองค์กรชุมชนอนุรักษ์ป่าที่เป็นระบบ มีกฎเกณฑ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษร และมีการยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างเหล่านี้ ได้ย้อนกลับมามีอิทธิพลต่อการจัดการทรัพยากรของชุมชนเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน สำหรับข้อเสนอแนะ เนื่องจากผลการวิจัยในครั้งนี้ ได้พบว่า ชุมชนมีความสามารถหรือศักยภาพในการจัดการป่าได้ ถ้าได้รับความร่วมมือและการสนับสนุนทั้งจากชุมชนและจากภาครัฐ ดังนั้น การให้อำนาจกับชาวบ้านในการรวมกลุ่มอนุรักษ์ป่า โดยผู้นำชุมชน ชาวบ้านรอบป่า และภาครัฐคอยให้ความร่วมมือและให้การสนับสนุนตามความจำเป็น จะทำให้การจัดการป่าชุมชนประสบความสำเร็จ และเกิดความยั่งยืนได้

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงด้วยดี ด้วยความร่วมมือจากคณะกรรมการและสมาชิกเครือข่ายอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่ที่ยินดีและเต็มใจให้ข้อมูล รวมทั้งเจ้าหน้าที่รัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนที่กรุณาให้ข้อมูลเพิ่มเติม ผู้วิจัยต้องขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

เอกสารอ้างอิง

1. Bunruang Yangkua, Kumjud Srisung, Sara Tangon et al. 2005. Community forest development, Kokyai by subdistrict administrative organization and community organization. Bangkok: The Thailand Research Fund. Thai.
2. Giddens, Anthony. 1984. The Constitution of society: outline of the theory of structuration. Cambridge: Polity Press; Berkeley: University of California.
3. Chettha Puanghut. 2005. Structure – agency. Bangkok: Office National Research Council of Thailand. Thai.
4. Yut Suntasombut. 1999. Biological diversity and local wisdom for sustainable development. Chiang Mai: Department of Sociology Anthropology, Faculty of Social Sciences, Chaing Mai University. Thai.